

ZUGLÓTÓL A BELVÁROSIG

Alig múlt el tíz napja, hogy az első szovjet katonák, egy szibériai lövész belépett a kis zuglói ház óvóhelyére és mosolyával letörölte a holnapok félelmét az emberek arcáról. Alig múlt tíz napja. A lövész még kortyolgatta a teát, amivel megfűtötték, mikor a sarokban felállt a sápadt, vékony, ismeretlen asszony, aki-ről nem tudtuk, kicsoda, honnan jött, de a sarokban volt a tanyája egy bombafütyüléssel, fehérbarna szőke földrengéstől rébélmes éjszaka óta, amikor besurrant a pincébe.

— Köszönöm szépen — mondta. — En most elmegyek és megkeresem az uramat.

Elment az életünkben örökre. Azután a szibériai lövész is. Másnap már nehéz páncélosok húztak keresztül a kerteken, aknavetőket állítottak be a ház mögé és két napig lötték a Városligetet.

Két nap múlva a front is elment. Hol harcolnak? Valaki hírt hozott a szomszéd házból, hogy az Aréna úton, a Keleti pályaudvarnál, majd a Nagykörúton.

E emberek meglepő új tulajdonságokkal jelentkeztek, új fajta létezésükkel és új érdeklődéssel az események és a dolgok iránt. Budapest legnagyobb magán-színházának igazgatója elment, hogy pír-tot keressen magának, egy színész valahol feliratkozott napi egy tányér levesre, a nyilas házmester a debreceni ideiglenes kormányt bírálta s egy öreg bankigazgató felesége rendszeresen bejárt a város felszabadult részébe, üzleteket és lakásokat fosztogatni.

A kertben, ahonnan elmentek az aknavetőket, szovjet gulyáságyúk álltak és a szakácsok mindenkinél adtak ennivalót, aki odament hozzájuk a fazekával. Tulajdonképpen ők tartották el az egész környéket.

Az órnagy

Határtalan nyugalom élt az emberekben, mindenki tudta, hogy a németek nem jöhetnek vissza még egyszer. Az sem féltelt meg senkit, hogy a Margitsziget felől néha betárolt a környékre egy-egy akna, robbant, rombolt — de senki sem ölt meg.

Kis katonai csoporttal, amelynek valami köze lehetett politikához, újsághoz, órnagy érkezett a házba és hivatalával berendezkedett a földszinten. Belépett a szobájába, az ablakhoz ment és letepte róla a fekete papírt.

— Nem kell félni, nem jönnek vissza... — mondta a tolmácsnak és a tolmács a háznépnek, amely szólanul szemlélte ezt az építő „merényletet” a légóltalmi biztonsági szabályzat ellen.

Az órnagy ettől kezdve mindenkinél, minden szempontból biztosított volt. Az emeleti lakásban hosszú ideig ült a könyvek között és emlékeibe elkért egy Puskin-kötetet.

1945. január 17-én este az óvóhelyen Puskin-verseket szavalt. Órség állt a ház előtt, teherautók robbogtak az utcán, katonák jöttek-mentek, az Erzsébet királyné útj sarkán néha felbödült a tüzérség, amely talán Budát, talán a Belvárost lötte, a messzebbről idehangzott az aknavetők ugatása, német felderítő repülőgépet üldözött a Városligeten felállított légvédelmi tüzérség, a bankigazgatóné a lopott harisnyákat leltározta a mosókonyhában és ezen a zuglói óvóhelyen január 17-én este már mégis békkesség volt.

Három ember a hóban

És január 18-án már nem lehetett otthon maradni, el kellett indulni, megnézni a várost, amely a mi városunk és amelyből még fegyverek hangjait hozta Zuglóba a szél. Hó fektült a tájon és ez így volt jó, mert eltakarta a házainkat az ijesztő repedéseket a sebeket, amelyeket bombák, aknák és gránátok téptek.

A szomszéd ház első és második emeleti közé besorolva mászás bombát találtak a lakók. Szovjet katonák dolgoztak a bomba leszerelésén és kiemelésén. Húsz-harminc ember bámészkodott és hiába kergették őket, hogy menjenek a veszélyes munka közelébe. Maradtak és bámészkodtak. Ott, abban a tömegben éreztük először, hogy nemcsak politikai, emberi értelemben is lehet felszabadulni. A háborús félelmektől is felszabadultunk. Nem féltünk a bombától. Majd ezek a szovjet katonák elbánnak velem!

És indultunk a városba egy 9 éves kisfiúval, hogy a fiú vigyázzon ránk és mi őrizzük a fiút.

Baktattunk a hóban, befelé a Thököly úton.

A sorompó előtt, amely azóta eltűnt és helyére felüljárót építettünk a vasútnak, három ember létrát állított a hóba és a villamos felső vezetékén ügyeskedett. A bombázás, az ostrom, a háború ezer meg ezer helyen szét-szaggatta a villamosvezetéseket. Baktattott az ember a hóban és azon gondolkodott, hogy mikor lesz megint ebben a városban gáz, víz, villany és villamosközlekedés. A hálózat sebeihez mérten gyerekesnek, értelmetlennek látszott, hogy három ember egy kétágú létrával kiáll a Thököly útra és »helyreállít». »Van-e ennek értelme?» — okoskodott az ember, de a legbensőbb érzése azt diktálta, hogy itt valami csudálatosan szép történik. A Belvárosban még lövöldöznek, itt építünk.

— Küldte magukat valaki? — Ki küldött volna? — kérdezte vissza az egyik a létra lábától, aki pedig a létra tetején mesterkedett, leszólt: — Valahol el kell kezdeni.

„Innen tovább ne menjenek”

Romok, bombatölcsérek kísérik a vándort, itt-ott felbukkan néhány ember. Kárpáti Aurél megvan a Szabó József utcában, Újságírók, írók dolgaival bíbelődik. Szovjet katonák kisebb-nagyobb csoportjai jönnek szembe, vagy sietnek el mellettünk. Mint üvegsemeitől, hústól megfosztott óriás csontváz, tekint ránk a Keleti pályaudvar csarnokba keresztbe-szótt vastraverzeivel, amelyek túlélték bombázást, ágyúzást, harcokat. A téren szobeztet Baross szobra, előtte furcsán összeállított vasúti szerelvény, amelyről közelebről szemlélve kiderül, hogy erről vagy arról az oldalról fedezéknek használták a harcokban. Összelőtt vasúti kocsi, szemben még egy két ház, a Rákóczi út bejáratánál. Tűz van és senki sem törődik vele. Azután meg kell kerülni egy tankcsapadék s egy másikat, amelyet németek ástak vagy ásattak és egy bedöglött Tigris felszik benne féldalra dőlve, égnék mered az ágyúja. A Divatcsarnok bevert kirkakái mögött a bankigazgatónének barátai és barátnői fosztogatnak.

A Milks utca sarkán régi nyomdászismerős nagy örömmel kiált »jó napot!» és újságot, hogy megvan. Az Athenaeum-nyomdában magyarul beszélő fiatal szovjet tiszt újságról beszél a nyomdászokkal: Oldner Vlagyimir. A nyomdászok tisztogatók, rendbeszedik a gépeiket, olajos rongyokból alkatrészeket szednek elő, amelyeket elástak a pincében a németek előtt.

A Körút sarkán rendőr állítja meg a vándorokat:

— Innen tovább ne menjenek, veszélyes...

Ki állította ide a rendőrt? Senki.

A Nemzeti Színház vak ablakokkal, szobeztet néz ránk. A New York-kal szemben a gettó deszkapalánkját ledöntötték, a gettó rabjait megmentette a felszabadító hadsereg.

Vándorolnak emberek az utcán, mintha tegnapjukat vagy holnapjukat keresnék. Egy férfi gyerekszámkán húz egy asszonyt, aki vajdíjlik.

— Mit gondol — kérdezi a férfi —, eljutok-e a Baross utcába, a születészetre?

A kórházak

Mikor az ember gyűjtögeti az emlékezése szálait, s földig lerombolt bérházakra, épségben megmaradt apró házakra, hullott lovakon osztozó emberekre, kutyákra és madarakra, füstölő romokra gondol, az emlékek függőnye mögül még ma is hallani véli az ágyúszót s közben újra és újra a kórházakra gondol.

Az öreg Frigyesz professzor, aki a Baross utcai nőgyógyászatot orvosaival együtt éjjel-nappal szolgálatban volt az ostrom alatt és akinek klinikájára akkor is hozták a szülő asszonyokat. Kint állt a harc és a klinikán a csata közben, 1945. január 18-án is születtek az asszonyok.

A szomszédban, a sebészetben, Bakay professzornál is éjjel-nappal dolgoztak. A műtőasztalon mindenféle nemzet keveredett. És így volt a Rókus-kórházban, Budapest többi kórházában és klinikájában. A kórházak egy kicsit óvóhelyek is voltak.

A Petőfi Sándor utcában

Házak égtek a Rákóczi úton, a Múzeum körúton, a Károly körúton. Széltől tanok, sorsukra hagyott ágyúk, a gyalogjárón szépen rendbe-rakott és otfelejtett tüzérségi munió, felborult teherautók, házak, amelyek nyílt sebekkel néztek az utcára, megmutatva kiégett otthonokat vagy lakásokat, amelyeknek olyan formája volt, mint a szinpad díszletnek, miután felgördült a függöny. A bomba vagy akna letépte a lakás egyik falát, de bent érintetlenül maradt minden. Hol vannak az emberek?

Halottak a hóban és a romok között. Reménykedők az óvóhelyeken.

A Petőfi Sándor utca 3. számú házban 280 ember várta az óvóhelyeken a szabadulást. Vöröskeresztes mentőalakulatuk volt s annak magakinevezte parancsnoka, Szemere László. Most tanácsos, s az V. ker. tanács dolgozói. Sok ilyen »alakulat» és »parancsnok» működött akkoriban a városban.

A Petőfi utcai ház udvaráról 16-án még egy német aknavető osztag lötte a Szentkirályi utcai klinikákat. A vöröskeresztes ember sokat barátkozott velük s mikor egy túltöltött aknavető felrobbant, a nyilasok bevittek Szemerét a Városház utca 14-es ház pincéjébe, ahonnan addig élve nem került vissza senki. Erélyes volt és egy részeg nyilas hadnagy elengedte.

Január 18-án hajnalban égett a Belvárosi Takarékpályafőnöki, heves harcok folytak az utcákon, de azután hirtelen elcsendesült minden, az Apponyi tér »senki földjévé» vált. S rövid idő múlva az utcára lopakodó Szemere egy szovjet golyószórós katonával találkozott. Még több szovjet katonára jött a házba, katonákat kerestek, szalonnát és kenyeret osztottak az öregeknek. Egy szöktött magyar őrmester jelentkezett náluk és velük ment. A Vármegyeházánál a szovjet katonák tüzharcba kerültek és a németek leölték a magyar őrmestert. A szabadság küszöbén szenvedett hősi halált, a szabadságért.

A Molnár utcában

1955. január 17-én — tíz évvel a felszabadulás után, ezen a tavaszi téli vasárnapon — csend van a Belvárosban. A vándor meg-megáll minden utcacsarkon és nézi a régi golyónyomokat a házak falán. Kemény utcai harcok nyomai.

Megáll a Molnár utca 11. számú ház előtt, amely a rémuralom egyik véres emlékeztető központja volt. Mit tudnak róla a Molnár utca 13. számú házban? Ugyszólván semmit. Simon Sándorné, a házfelügyelő a Rókus-kórházban fektült a legnehezebb hetekben. Alig van régi lalkó. Elköltöztek. Adler Richárdné a

ŐK ÖTVENEN A HAJÓGYÁRBAN

Eppen tíz esztendővel ezelőtt, egy keddi napon, délután fél-kettőkor a Ganz-hajógyár Váci úti kapuja felől lélekszakadva rohant néhány munkás az alsógyár irányába és elfűlő hangon kiáltotta: — Gyertek, gyertek azonnal! Itt vannak az oroszok!

A gyár hatalmas területe egy perccel ezelőtt még teljesen üres volt. Most, a kiáltásra megelevenedett a táj, a fabódék mögül, a régi kazánházból, a raktárak környékéről borostásállú, lesóványodott emberek kerültek elő és futottak a Váci úti kapu felé. No, így sem voltak valami sokan, lehetnek vagy ötvenen, mind hajógyári, régi munkások: Borsányi, Mészáros, Lakatos Miklós, Szovisz Pál, Holub Alajos, Kiss István s a többiek, akik még december első napjaiban megfogadták: itt maradnak a gyár környékén, nem engedik se elpusztítani, se kirabolni. Némelyik közülük haza sem mehetett, kommunisták voltak, akiket a nyilasok már hetek óta hajszoltak, mások a katonaságból szöktek ide vissza, a gyárhoz, a régi kazánházban meg üldözötték bújtak jónéhányan, hónapok óta kenyéren és vízen. De fegyverre volt mindnek s elszánták magukat a végső-kig, a visszavonulást és pusztító német hordékkal megverekszenek az utolsó golyóig. Nem került rá sor: a szovjet csapatok Rákospalota felől áttörték a frontot, a gyűrű bezárult — s most három géppisztolyos szovjet katonát állott a hajógyár kapujában s ezek ötvenen félig kacagva, félig sírva szaladtak elébük... a hajógyár felszabadult!

Néhány óra múlva autó kanyarodott a gyárba, egy szovjet órnagy érkezett. S nem telt bele másik óra, azok, akik még ennek a napnak reggelén halálraosztott bűdosók voltak, már a gyár munkájáról tanácskoztak az órnaggyal. Szovisz Pál jól beszélt oroszul s így nevéhez méltón ő vitte a szót. Az órnagy röviden beszélt, hosszas tárgyalásokra itt nem volt idő, a Margitszigeten még német csapatok lapultak és lötték, lötték megveszekedetten a gyár udvarát, épületeit. Az első feladat: a Rákospatak fölött vezetőségi vasúti hidat kell helyreállítani. Csak ezen át lehet a gyárból egy darut kivontatni a Váci útra s elindulni vele a pályaudvarokra, hogy eltakarítsák a sínekről a földről vasúti kocsiakat, megtisztítsák a pályát. Megoldható munka ez? — kérdezte; Szovisz Pál egyhangú »igen» tolmácsolhatott. Az órnagy egyenként keztszoritott velük. S még ennek a napnak estéjén megkezdődött a munka. Ötvenen voltak az első hidépítők, a gyár régi kommunisztái és néhány fiatal munkás. Egy éjszakán és egy napon át dolgoztak megszakítás nélkül. A fölrobbantott vasúti hid húszötöt méter hosszú és három méter széles volt, egy

vasúti sínpar vezetett át rajta. És harminchat órával később a hatalmas daru méltóságteljesen átvonult az újjáépült hidon, üléseben a két gépésszel: Sárkánnyal és Fehérrel. Kifordult a Váci útra (ez volt a felszabadulás után az első jármű a Váci úton, amely elindult a Körút irányába) és három hónapon át vezette a két gépész pályaudvarról-pályaudvarra, tisztogatva síneket, utakat, tereket, omladékokat útkadálytól.

Mire a hid elkészült, ők ötvenen már megválasztották a gyár vezetését. Mészáros József lett a »vörös igazgató». Lakatos az üzemi bizottság elnöke. A vezetéség ekkor már hivatalosan tárgyalhatott a szovjet órnaggyal. Az órnagy végigjárta a gyár udvarát, a telepeket, kissé csüggedten szemlélte a kivénhedt fabódékat, a rozoga raktárakat, aztán a vezetéséghez fordult: — A legsürgősebb az volna elvtársak, hogy elkészüljön egy pontonhid. Erős hidnak kell lennie, nyolcvantonnás tankokat kell elviselnie a hátán. Pozsony alá akarjuk vinni, az átvonuló területet gyorsan helyre kell állítani. Elvállalják a hid elkészítését?

A vezetéség a többihez fordult, ahhoz a bizonyos ötvenhez. Elmondták, mit kellene építeni, hová kell a hid, milyen rendeltetéssel. Tíz perc múlva jelentették az órnagynak, hogy vállalják: megépítik a hidat.

Nem volt ez éppen könnyű vállalkás. Villanyáram nem volt. Vékony-lemezek, amelyekből oly sokra van szükség a pontonhidhoz, nem voltak. Gyorsan rendbeszedték az esztergagépeket, aztán munkához fogtak. Húszan-húszon-ötven dolgoztak az esztergagépnél, a többiek elindultak anyag után. Nem volt ócska-telep a Váci úton, nem volt gyárudvar, omladék, rom, amelyet át ne kutattak volna. S hozták, hozták az anyagot. S azok, akik a gépnél dolgoztak? Szinte hihetetlen: kézzel hajtották a gép szíját, kézzel esztergályozták. De nem sokáig. Ha lemezeket lehetett szerezni, lehet talán szent is. És újra elindult a karaván, újra átkutatta a felszabadult Váci úti negyedet, ezúttal már szén után. A szőszoros értelmében: tíz körömmel kapartak elő minden darab szenet és szállították egyenesen a Váci úti Elektromos Művekhez. Ott megkezdődött az áramtermelés, egyetlen gyárat kapcsolhat rá: a hajógyárat. Ismét villanyárammal dolgoztak hát az esztergagadok. Dolgoztak éjjel és nappal, a műhelyben és a gyár udvarán, miközben a szigetről sziszegtek a német lövedékek s órség vigyázta éjszakánként az eget: nem közeledik-e ellenséges repülőgép, mert akkor gyorsan abba kellett hagyni a munkát a villanyhegesztőkkel. Készült, készült a pontonhid s amikor már nem is voltak messze a befejezéstől, megemel-

kedett a Duna vízállása és egyik napról a másikra előntötte az egész gyárat. Dolgoztak, amíg lehetett, amíg csak bokáig nem ért a víz, amíg csak térdig, de amikor azután a motorokat, gépeket is sorra elöntötte az áradat, abba kellett hagyni a munkát. Szovjet repülőgépek bombázták a jég-torlaszokat s egy hét múlva a víz elvonult, újra munkához láthattak. De akkor már már jöttek, jöttek, mind többen, régi munkások és újak... és néhány nap múlva, mire a pontonhid elkészült, háromszázhatvan ember dolgozott a hajógyár műhelyeiben. Hat hét alatt készült el az acél pontonhid, ötven teherautó vitte Pozsony elé s egy hét-letel később a szovjet órnagy ismét megjelent a gyárban, de ekkor már azért, hogy ünnepséget rendezzen azok tisztelőjére, akik hősi munkájukkal hatalmas segítséget nyújtottak a szovjet hadseregnek. Sorra vonultak át ezen a pontonhídon a hatalmas harokcsik — és a hid állta a próbát, a hajógyáriak büszkéik lehettek első munkájukra!

Hogyan nőtt, növekedett hétről hétre, hónapról hónapra a gyár, hogyan vonzotta magához ez az első ötven a százakat és ezeket? Hogyan építettek az első hetekben nyomban két tizenöttonnás dereglyét, hogy sorrajárják vele a duna menti községeket, falvakat és biztosítsák a munkások élelmezését, hogyan fogtak hozzá még tavasz előtt a két máig dolgozó úszódaru, a József Attila és az Ady Endre megépítéséhez? Nem egy cikk keretében, de még egy regényben is alig mondható el minden magyszerű részlete.

A Ganz Hajógyárat ma Gheorghiu-Dej Hajógyárnak nevezik. Sóiaterén öt épülő ezer-egyszáz tonnás hajó, egy száz tonnás daru, két darab öttonnás daru s végül, új épületek hosszú sora, új gépműhely, hajóműhely, szerszámraktár és üzem, szerszáműhely, ács-műhely, a fabódéknak, a régi, rozoga hombaroknak már emléke is eltűnt örökre. A gyár igazgatója Kiss István, annak az ötvennek egyike, aki azon az emlékezőes és felejtethetetlen éjszakan német kartács-tüzből építette az első hidat a Rákospatak fölött. S a többiek? Itt vannak bizony máig, műszaki titkárok az egyik, műhelyfőnök a másik, építik az új hajókat...

A szovjet órnagy, aki akkor, tíz esztendővel ezelőtt a januári hidegben végigjárta a gyárat és csüggedten nézte a fabódékat, a rozoga viskókat a gyár telepén, bizony, ma aligha ismerne rá a hatalmas, korszerűen felszerelt hajógyárra. De arra az ötven emberre, arra az első ötvenre, aki vele dolgozott azon az első éjszakan, bizony mondom ráismerne...

Halász Péter

Sziget utca 45. számú házban szabadult fel. Leányát elvitették, megölték, de ő mintha csak azokra az emberekre akarna emlékezni, akik jöttek voltak. A házfelügyelőné mondja, aki még a környéken is gyűjtött nekik élelmiszert. Takács Gézané, aki még a gettóba is juttatott élelmet az üldözötteknek. Dóri Lajosné, a trafikoszót, aki sok-sok embernek minden értékét megörizte.

— Elküldtem az uram, nézze meg a házat, megvan-e... És megtalálták a házat, a lakást is. Hazatértek. De nem mindenki volt ilyen szerencsés ebben a házban. Környékről, vidékről ismerősök és ismeretlenek áradtak ide és a felszabadulás után igen sokan többet vittek, mint amennyivel jöttek... Ez is egy részlet 1945. januárjának történetéből.

A Dunaparton

A Régi posta utca 5. számú ház 12 bombatalálatot, három belővést kapott, a tetejét el-

vitte a háború vihara. Az öreg Banos Elek a portásfülkében ül és válogat életének szörnyű élményei között. Március 19, amikor német páncélosokkal volt tele az utca? A hidak felrobbantása, a Vadász-kürt és a Carlton égése? A nyilasok látogatásai és fenyegetőzése? Tizenkét zsidó hűzódott meg a házban, kettőt január 13-án délelőtt elfogtak a nyilasok, kivitték a dunaparttra, agyonlőtték. Fájdalmas ezre az eseményekre emlékezni az öregnek, nekünk, de éppen most, 1955. januárjában a kötelessége emlékezni minden magyar embernek, hogy ezek a fájdalmak soha vissza ne térhessenek életünkbe.

Egy napon azután elmaradt a lövöldözés, csak a messzeségben robbantak a bombák. Két szovjet katonát bukkant fel a Váci utca sarkán, falhoz simulva eljutottak az 5. számú házhoz. Banos Elek megölette őket a kapuban. Az egyik, zömök, kis golyószórós, kicsit törte a magyar nyelvet. Németek felől kérdezősködött.

Németek már nem voltak sem a házban, sem a közelben.

1945. január 18-án Pest felszabadult.

Ezen a napon a Belváros még tele volt reménytelenséggel. Hídjait a Dunába robbantották a németek. A nagy szállodák és a dunaparti paloták romjai még füstölögtek a lappangó tüzek nyomán. Házak égtek és nem oltotta senki a tüzet. Romok omladoztak és senki sem gondolt a romokra, az emberekre sem, akik a romok alatt voltak. A németek még napokig ágyúzták Budáról és a Belváros népe az óvóhelyeken élt, csak szomorúkodni járt ki öreg utcáira. Azonban a külső negyedekben már megindult az új élet, hálával a felszabadítók iránt, szorgalommal, bátor kezdeményezésekkel, az ország felépítésének erős elhatározottságával. Ennek az új életnek lendülete nemsokára magával ragadta Pest egész népét.

Dernói Kocsis László